

Отримано: 5 жовтня 2020 р.

Прорецензовано: 29 жовтня 2020 р.

Прийнято до друку: 29 жовтня 2020 р.

e-mail: irinapasko@ukr.net

juli.tretyakova@gmail.com

DOI: 10.25264/2415-7384-2021-12-17-24

Пасько І. В., Третякова Ю. В. Ідеї гуманізації психологічних досліджень у праці О. Ф. Лазурського «Класифікація особистостей» (до 100-річчя першого видання твору). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, січень 2021. № 12. С. 17–24.

УДК 159.923-048.445]:165.742

Пасько Ірина Володимирівна,

кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри медичного забезпечення збройних сил
Української військово-медичної академії

Третякова Юлія Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології
факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІДЕЇ ГУМАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАЦІ О. Ф. ЛАЗУРСЬКОГО «КЛАСИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТЕЙ» (ДО 100-РІЧЧЯ ПЕРШОГО ВИДАННЯ ТВОРУ)

Стаття має на меті привернути увагу фахівців до концептуальної праці О. Ф. Лазурського «Класифікація особистостей», виданої тричі вже після смерті автора 1921, 1923 і 1925 рр., яка прямо продовжує його книгу «Нарис науки про характери». Перше видання, яке завершили й підготували до друку його учні М. Я. Басов і В. М. М'ясищев, миттєво розійшлося серед зацікавленої публіки та змусило їх подбати про наступні видання. У статті підкреслено, що «Класифікація особистостей» була написана в епоху, коли відбувалася корінна трансформація суспільної свідомості під впливом драматичних і трагічних подій, спричинених воєнно-політичними чинниками глобального масштабу 1914–1918 років. Перша світова війна, революційні події в Росії, що розпочалися ще 1905 року, і безпосереднім свідком, і суб'єктом яких був автор, дали досліднику унікальний матеріал для наукової аналітики й узагальнення. Однією з установок психолога у визначенні свого ставлення до подій було усвідомлення потреби реформувати соціальне життя. Останнє висловлювання вченого формулює основне завдання і мету, які він поставив перед собою під впливом серйозних фізичних і психологічних випробувань, що постали тоді перед суспільством. Автори статті уточнили та доповнили біографічні відомості в частині, що висвітлюють становлення О. Ф. Лазурського як психолога, і розширили бібліографічний опис його праць. Це дало змогу визначити послідовність і системність його досліджень, а також еволюцію його ідей і основні теоретичні підходи, які стали висхідними для створення власних теоретичних положень. Використано відомості з епістолярної спадщини вченого, щоб реконструювати соціокультурну атмосферу в період роботи над книгою та її вплив на формування пріоритетних завдань автора в процесі роботи. Критерії, які визначив автор для цілісного опису особистості відповідно до принципів системності й наукової достовірності, розглянуто на основі автентичного тексту праці О. Ф. Лазурського «Класифікація особистостей».

Ключові слова: психологія особистості, індивідуальна психологія, загальна психологія, історія психології, класифікація особистостей О. Ф. Лазурського.

Iryna V. Pasko,

PhD in History, Associate Professor, Professor of the Department of the Arm Forces Medical Support Management
Ukrainian Military Medical Academy

Yulia V. Tretyakova,

PhD in Psychology, Lecturer of the Department of General Psychology,
Taras Shevchenko Kyiv National University

IDEAS OF HUMANIZATION OF PSYCHOLOGICAL RESEARCHES GIVEN IN THE WORK OF O.F. LAZURSKI «CLASSIFICATION OF PERSONALITIES» (TO THE CENTENARY OF THE FIRST EDITION)

This article's aim is to attract the attention of specialists to the conceptual work of O.F. Lazurski "Classification of Personalities", its first edition having been appeared posthumously in 1921. This edition being the continuation of the O.F.Lazurski's book "Assay on the Science of Characters" was completed and prepared for publication by his pupils, M.Ya.Basov and V.M.Miasishchev; it disappeared at once from the book market due to the greatest public interest forcing the scientists to take care for two next editions in 1923 and 1925. Our article underlines the "Classification of Personalities" to be written in an epoch known by radical social consciousness transformation induced by dramatic and tragic events due to military and political factors of global scale having been acted in 1914-1918. The World War I, events of the first Russian revolution having begun earlier, in 1905, gave to the researcher, being these events direct witness and entity, unique materials for scientific analysis and generalization. In his directives concerning any event, the scientist realized the

necessity of social life reformation. Such a thesis formulates his principal task and aim having been developed under the influence of serious trials, both physical and psychical, appeared to the society of that time.

The article gives more precise and supplemented biographical data concerning the development of this scientist as a psychologist; it presents also a significantly widened list of O.F. Lazurski's papers and their bibliographic descriptions. In such a way, we have obtained a possibility to find the sequence and systematization of his researches as well as his ideas evolution and his principal theoretical approaches having become basic for creating of his own theoretical notions. The authors have used the data taken from the scientist's epistolary inheritance permitting the reconstruction of socio-cultural conditions during his work and the understanding of this work influence on the formation of O.F. Lazurski's own priority tasks during his work.

We have discussed separately the principle of personality active adaptation to the environment being the basis of O.F. Lazurski's personality classification. Such an approach concerning the psychology of each human personality permits to understand the existence of two important subdivisions: there are three subdivisions on psychic (mental) level and a lot of them according to their different types and varieties according for each person mental contents. During the scientist's text research, we have ascertained the central conception of the O.F. Lazurski's "Classification of Personalities" to be a holistic personality description according to principles of systematization and scientific reliability. We note the author's critical approach in understanding and generalization of personality classification having been existed in his epoch as well as theoretical backgrounds of sign classification describing each person's various manifestations.

We have especially emphasized the priority of ideas concerning personality research humanization in O.F. Lazurski works aiming to show each individual unique properties. The personality classification developed by O.F. Lazurski takes into consideration both psycho-physiological and socio-cultural components of each personality type due to understanding of each human personality as a whole organism, both physiological and social, including all its numerous interrelations and manifestations.

Key words: personality psychology, individual psychology, general psychology, history of psychology, classification of personalities after O.F. Lazurski.

Постановка проблеми. Поняття особистості – одне з найбільш пріоритетних не лише у психології, але й у філософії, соціології, словом, у всіх науках, пов'язаних із суспільствознавством, водночас як у наукових студіях, так і у прикладних застосуваннях. Проте сутнісний зміст поняття особистості, а відповідно й особистісного підходу в різних галузях знання розуміють по-різному. У цьому зв'язку вельми доцільним і науково обґрунтованим є намір звернутися до праці О. Ф. Лазурського «Класифікація особистостей», яку більшість фахівців визнала класичною, щоб усвідомити принципи, покладені в основу класифікації особистостей. Доречно також розглянути принцип активного пристосування особистості до навколишнього середовища, який О. Ф. Лазурський обрав основою класифікації особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими дослідниками наукового доробку О. Ф. Лазурського і тими, хто намагався визнати його новаторство, визначити конкретний внесок у розроблення теорії особистості та продовжити аналітичне її осмислення стали його учні й послідовники – М. Я. Басов і В. М. М'ясищев [1; 2; 19; 20]. Зокрема М. Я. Басов, який уважав «Класифікацію особистостей» капітальною працею життя О. Ф. Лазурського, підкреслював: «Його [Лазурського] знають як психолога-характеролога, як психіатра, як автора «природного експерименту», і цим, зазвичай, вичерпується його наукова індивідуальність. Тільки ті, хто знав його з безпосереднього повсякденного спілкування з ним, мали можливість бачити, як далеко його наукові інтереси виходили за ці видимі грані його творчості» [1, 625]. Саме завдяки творчим зусиллям його учнів були послідовно здійснені три видання праці О. Ф. Лазурського «Класифікація особистості». Після тривалої перерви й майже повного забуття або ігнорування не лише цієї праці О. Лазурського, але його наукового доробку загалом, системні дослідження теорії особистості поступово розпочато в другій половині ХХ і значно активізовано на початку ХХІ сторіччя. Праці О. Ф. Лазурського неодноразово привертала увагу російських психологів. Зокрема, психологічну концепцію особистості вченого в контексті розвитку психологічної науки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. висвітлює Е. Будилова [4] і докладно розглянула А. Яковлева [29], а його роль в експериментальному вивченні особистості згадано в статті Е. Тихонової [27]; програму дослідження особистості, яку розробив Лазурський, розглянуто в контексті тогочасних аналогічних схем закордонних психологів у дисертації В. Смирнова [26]. Автори цієї статті не мали на меті перелічити всі останні публікації, спрямовані на дослідження психологічних поглядів Лазурського, але спробували виокремити корпус праць, присвячених дослідженню психології особистості вченого, які вийшли друком в Україні. Зокрема, одним із перших серед українських психологів у незалежній Україні, який привернув увагу до наукової спадщини свого земляка О. Ф. Лазурського й визначив його місце в контексті проблематики психології особистості, був В. А. Роменець [24]. Розпочаті дослідження, присвячені історії розвитку наукового пошуку в галузі психології, він продовжив у співавторстві з І. П. Манохою [25]¹. Концепцію, програму дослідження та класифікацію типів особистості Олександра Лазурського послідовно розглянуто в циклі

¹ Треба також зазначити, що першу дисертацію, присвячену науковій спадщині О. Ф. Лазурського, захищено в Україні ще в середині ХХ ст. Див.: Садчикова П. И. Психологическое наследие А. Ф. Лазурского : автореферат дисс. канд. псих. наук. Киев : КГУ, 1955. 15 с.

статей В. В. Рибалка [21; 22; 23]. Зокрема, учений із погляду педагогічної психології висвітлив методологічні засади дослідження особистості на основі запропонованого в працях О. Ф. Лазурського природного експерименту, визначив його внесок у комплексне вивчення типів особистості. Теорію особистості О. Ф. Лазурського як таку, що випередила свій час, відзначено в працях С. Д. Максименка [17; 18]. Значення ідей О. Ф. Лазурського для становлення інтегративно-особистісного підходу в психології привернули увагу дослідників Г. О. Балла і І. Є. Розділенка [3]. Ідеї індивідуалізації виховання особистості в працях О. Лазурського виокремлено та проаналізовано в статті Н. П. Дічек [5]. Метод природного експерименту вченого та його значення в розвитку методології психолого-педагогічного дослідження особистості розглянула І. В. Леонтєва [15; 16]. Водночас у навчальному посібнику «Історія психології: від античності до початку XX століття», який упорядкувала О. П. Коханова [7], О. Ф. Лазурського не згадано. Не претендуючи в цьому тексті на вичерпний перелік статей, присвячених різним аспектам дослідження особистості в працях О. Ф. Лазурського й опублікованих в Україні, акцентуємо на безперечній актуальності його наукового доробку в цій проблематиці й доцільність досліджувати її надалі.

Тому **мета статті** – висвітлити основні принципи, покладені в основу класифікації особистостей у класичній праці О. Ф. Лазурського «Класифікація особистостей», а також звернути увагу дослідників його творчої спадщини на актуальність подальшого комплексного вивчення всіх трьох видань цього твору.

Матеріали дослідження – праці О. Ф. Лазурського «Класифікація особистості» і «Програми дослідження особистості», а також публікації, присвячені його творчості. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні принципів історизму, об'єктивності і системно-структурного підходу до розкриття взаємозв'язків між етапами формування системи поглядів автора на класифікацію особистостей. Історико-логічний аналіз концепції О. Ф. Лазурського здійснено із застосуванням **історико-системного методу і методу систематизації психологічних висловлювань**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Олександр Федорович Лазурський (1874–1917), за влучним висловлюванням Г. О. Балла, належить до когорти психологів, чий фундаментальний і життєздатний внесок у наукове пізнання особистості розкривається з плином часу дедалі ясніше [3]. Блискучий учений і організатор науки, талановитий педагог і популяризатор психології прожив коротке життя – усього 42 роки. Через те постала, імовірно, головна суперечність його життя: працював і творив він в одних геополітичних і соціокультурних умовах, а його науковий доробок актуалізований в інші часи, до яких і намагалися адаптувати його інтелектуальну спадщину.

Якщо взяти за аксіому тезу, що у формуванні особистості визначальне значення мають родина, край і доба, то усвідомлення походження, особливостей виховання і часопросторовий вимір формування особистості й наповнення її морально-етичним змістом неодмінно впливають на подальше її становлення і спрямування власного інтелектуального потенціалу. Олександр Лазурський народився 12 квітня (за новим стилем) 1874 року в українській непересічній священницькій родині в м. Переяславі. Його батько Федір Давидович Лазурський був протоієреєм, пізніше – настоятелем Полтавського кафедрального собору, а згодом – митрополитом Полтавським [14]. Тривалий час він одночасно був викладачем декількох духовних навчальних закладів. Приятелював із ректором Переяславської духовної семінарії Йосипом Козачківським, син якого – Андрій, колишній лікар Тараса Шевченка, був сімейним лікарем родини Лазурських. Його дядько з боку матері – І. С. Андрієвський був директором Глухівського педагогічного інституту (тоді – Чернігівської губернії). Олександр Лазурський, як і його старший брат Володимир [13], із золотою медаллю закінчив класичну чоловічу гімназію в м. Лубни, після якої 1891 року вступив до Військово-медичної академії в Санкт-Петербурзі. Закінчивши навчання в академії 1897 року зі ступенем «лікаря з відзнакою», був залишений за рекомендацією В. М. Бехтерева в клініці нервових і душевних хвороб. Співпраця з Бехтеревим розпочалася ще з 1895 року, коли Лазурський навчався на третьому курсі і йому було дозволено досліджувати в лабораторії проблеми в галузі нейрофізіології. 1900 року він захистив дисертацію на ступінь доктора медицини, на науковому диспуті з цього приводу йому опонували професори В. М. Бехтерев і І. П. Павлов. З 1907 року і до своєї смерті очолював психологічну лабораторію Психоневрологічного інституту (нині – Санкт-Петербурзький науково-дослідний психоневрологічний інститут ім. В. М. Бехтерева).

Стисло узагальнюючи значення О. Ф. Лазурського в історії психології, варто визнати його науковий авторитет як основоположника характерології, диференціальної психології, а також його роль у розвитку психіатрії, психології і педагогіки не лише першої чверті XX ст., але й у подальшому. Як автор понад півтора десятка оригінальних праць, присвячених проблемам цих галузей знання, написаних і виданих у період, коли вони перебували на стадії свого становлення, Лазурський зробив вагомий внесок у їх подальший розвиток (див. Додаток 1).

На початку 1905 року Олександр Лазурський одноосібно розробив навчальний курс із характерології і розпочав його викладати у Військово-медичній академії. З цього приводу у своєму листі від 22 лютого

1905 року до старшого брата Володимира² [8] із Петербурга до Одеси, де той викладав на Вищих жіночих курсах, О. Ф. Лазурський писав: «... смело могу сказать, что это первый и единственный в настоящее время на всем земном шаре систематический курс по характерологии, основанный на современных научных данных. Насколько он удачен – это другой вопрос» [10, 446]. До речі, викладання цього курсу Лазурський розпочав із 1908 року в Психоневрологічному інституті. Про масштаби і динаміку розповсюдження знань у галузі психології і неврології та рівень сприйняття їх у тогочасному суспільстві свідчать такі дані. Якщо в рік відкриття інституту (1908) на перший курс було прийнято 421 слухача (зокрема 313 жінок), то до 1915 року чисельність студентів збільшилася в 16 разів, сягнувши 7000 осіб. Подібні за тематикою лекції Лазурський читав у Московському і Харківському університетах, а також у Полтаві.

У згаданому вище листі до брата Володимира Олександр Лазурський також зауважив: «Современные события меня увлекают, но только не прямо, а косвенно. Активного участия я в них не принимаю. Конституция у нас, конечно, будет и, вероятно, в непродолжительном времени. Ведь не может же, в самом деле, продержаться такая искусственная вещь, как Государственная дума с совещательным голосом! Жаль только, если к этому придем после ряда кровавых событий, вроде ужасного 9-го января! В этот день я как-то вдруг почувствовал, до какой степени человек ничтожен перед подобными стихийными событиями» [10,447]. Однією з установок психолога у визначенні свого ставлення до подій було усвідомлення потреби реформувати соціальне життя. Останнє висловлювання вченого формулює основне завдання і мету, які він поставив перед собою під впливом серйозних фізичних і психологічних випробувань, що постали тоді перед суспільством. Своє завдання як вчений-психолог він тепер бачить тільки в результативності експериментальної роботи, призначеної для злиття теорії з практикою.

У переліку інших праць «Класифікація особистостей» прямо продовжує його книгу «Нарис науки про характери», яка мала три прижиттєві видання автора, два останні з них він суттєво доповнив [11]. У ній докладно описано та проаналізовано цілу низку нахилів і душевних якостей людини. До третього видання «Нарису науки про характери» (1917 р.) автор додав розділ «Особистість як складна функційна єдність». У ній дослідник виклав основні принципи вивчення індивідуальних особливостей людей, які обумовлюють різноманітність характерів.

«Класифікацію особистостей» О. Ф. Лазурського видавали тричі вже після смерті автора. У передмові до другого видання (1923 р.) М. Я. Басов повідомив, що перше видання (1921 р.), яке він завершив і підготував до друку разом із В. М. М'ясищевим, миттєво розійшлося серед зацікавленої публіки і змусило їх подбати про наступне видання. Третє видання «Класифікації» вийшло 1925 року вже без передмови учнів О. Ф. Лазурського. Прикметно, що з кожним новим виданням цього твору його обсяг скорочували, при чому суттєво. Якщо перше видання мало 401 сторінку, друге – 368, то третє – 290 сторінок. У цій статті не заплановано аналітичного дослідження змісту всіх трьох видань, щоб виявити саме скорочені фрагменти, але встановлення самого факту цього явища повинно зацікавити дослідників.

Концептуальним узагальненням Лазурського, викладеним у «Класифікації особистостей», передувала низка праць, де опрацьовано методику роботи, яку автор застосував у цій книзі. Центральне місце з-поміж них посідає «Програма дослідження особистості». Її видавали тричі – 1908, 1911 і 1915 рр., друге і третє видання вийшли друком в доповненому і переробленому вигляді. Зіставлення програм двох перших видань дає уявлення про зміну пріоритетів у дослідженні (табл. 1).

Таблиця 1.

Зіставлення програм дослідження особистості у виданнях О. Ф. Лазурського 1908 і 1911 років

Програма дослідження особистості, вид. 1-ше, 1908	Програма дослідження особистості, вид. 2-ге, переробл., 1911
1. Ощущение, восприятие	1. Внимание
2. Память	2. Ощущение, восприятие
3. Ассоциация	3. Память
4. Внимание	4. Воображение
5. Мышление	5. Мышление
6. Речь	6. Речь
7. Воображение	7. Общие особенности умственной сферы
8. Общие особенности умственной сферы	8. Настроение и аффекты
9. Настроение и аффекты	9. Чувства, относящиеся к собственной личности
10. Чувства, зависящие от контраста	10. Чувства по отношению к другим людям
11. Чувства, относящиеся к собственной личности	11. Высшие идейные чувствования
12. Чувства по отношению к другим людям	12. Общие особенности эмоциональной сферы

² Володимир Федорович Лазурський (1869–1947) – старший брат Олександра Лазурського, літературознавець, фахівець у галузі західноєвропейської літератури, професор Новоросійського (Одеського) університету. Саме до нього у своєму листуванні найчастіше звертався О. Ф. Лазурський, думку якого дуже поважав.

Продовження таблиці 1.

13. Высшие идейные чувствования	13. Движение
14. Общие особенности эмоциональной сферы	14. Психическая активность. Волевое усилие
15. Движение	15. Принятие решений. Процесс выбора
16. Принятие решений. Процесс выбора	
17. Сознательное волевое усилие	
–	Образец сплошной записи

У передмові до першого видання програми автор зазначив, наскільки важлива науково й експериментально опрацьована систематизація даних для комплексного психологічного дослідження: «Всякий, хто пытался когда-либо составить подробную, более или менее обстоятельную характеристику какого-либо человека – все равно, ребенка или взрослого – знает, с какими большими трудностями бывают обыкновенно сопряжены такие попытки. Особенно трудное положение наблюдается в таких случаях, когда изучению его подлежит одновременно большое количество объектов (напр., детей), в характере которых необходимо так или иначе разобраться. Здесь некогда долго заниматься каждым из них в отдельности. Требуется какая-либо короткая схема, небольшое число ярких характеристик, применение которых сразу позволили бы занести наблюдаемое лицо в ту или иную группу, причислить его к одной из исследуемых в настоящее время разновидностей характера» (Додаток 1, п. 5).

Аналізуючи, критично осмислюючи наявні тоді варіанти класифікацій особистості й дорікаючи їх схематичності, О. Ф. Лазурський писав: «значна більшість сучасних класифікацій все ж таки стоїть занадто далеко від життя; вони дають нам струнки, більш або менш відсторонені схеми, придатні для загального, теоретичного огляду різних різновидів характеру, але водночас вони абсолютно не вичерпують багатого, складного і різноманітного змісту особистості в кожному конкретному випадку» [9, 12]. Грунтовна базова медична освіта автора, його тривала науково-експериментальна й активна викладацька діяльність сформували в нього здатність клінічно і філософсько мислити, що дало йому змогу усвідомлювати особистість людини як цілісний і фізіологічний, і соціальний організм зі всіма його численними взаємозв'язками і проявами. Класифікацію особистості Лазурський розробляв з урахуванням і дослідженням як психофізіологічних, так і соціокультурних компонентів кожного із її типів: «...під час спостережень і складання характеристик доводиться зіштовхуватися насамперед саме з цими складними, конкретними проявами, у яких суб'єктивні й об'єктивні елементи особистості тісно і нероздільно між собою пов'язані. Тому ідеальною класифікацією повинна бути така, яка в кожному зі своїх типів давала б не тільки суб'єктивні особливості цієї людини, але також її світогляд і соціальну фізіономію, оскільки, звісно, вони пов'язані з її характером; іншими словами, класифікація особистості повинна бути не тільки психологічною, але й психосоціальною в широкому сенсі цього слова» [9, 12].

В основу класифікації особистостей Лазурський поклав принцип активного пристосування особистості до навколишнього середовища. Послідовне застосування цього принципу до психології окремих людських індивідуумів призводить до встановлення двох важливих підрозділів: за психічним рівнем – на три відповідні ступені і за психічним змістом – на цілу низку різних типів та їхніх різновидів. Пристосування людини до навколишнього середовища, на думку Лазурського, може бути більш або менш повним, глибоким і всебічним, водночас ступінь і обсяг цього пристосування залежить, з одного боку, від сприятливих чи несприятливих зовнішніх умов, а з іншого (*і це найголовніше*. – курсив авт.) – того природженого запасу фізичних і духовних сил, який сукупно має назву «ступінь обдарованості». Надзвичайно актуальним видається висновок Лазурського на підставі цієї тези: «Тоді, коли бідно обдаровані індивідууми зазвичай цілком підпорядковуються впливу середовища, обмежуючись у кращому випадку чисто пасивним пристосуванням до її умов і вимог, природи багато обдаровані прагнуть, навпаки, активно впливати на життя навколо них, пристосовуючи і переробляючи її згідно зі своїми запитами і прагненнями; починаючи, як більш примітивні природи, з наслідування і пасивного пристосування, вони потім у міру свого духовного зростання перетворюються поступово у творців і перетворювачів життя»³ [9].

Як приклад такої особистості О. Ф. Лазурський розглядає М. І. Пирогова, який був близький і зрозумілий автору за характером і змістом діяльності, – також був лікарем, педагогом і брав активну участь у громадському житті. Пирогов мав власний унікальний науково-практичний і організаційно-адміністративний досвід, набутий як у процесі тривалої клінічної діяльності в мирних умовах, так і завдяки його участі в масштабних воєнних діях. На прикладі видатного хірурга і мислителя дослідник розглядає, як відбувалася трансформація його особистості під впливом зовнішніх чинників [9, 287]. Основний склад особистості Пирогова залишається тим самим в обох родах діяльності, але форма і напрям змінюються у зв'язку із зовнішніми умовами. Зовнішні умови, будучи збудником, впливають так, що можуть сприяти

³ Цитовано за: Лазурський А.Ф. Классификация личностей. Издание второе под редакцией М. Я. Басова и В. Н. Мясищева. Москва-Петроград, 1923. С. 13.

збереженню того комплексу, який в інших умовах був би пригнічений і атрофований. Умови виховання можуть, навпаки, розвинути й навіть привити додатковий комплекс. Урешті, соціальні умови, створюючи в будь-якому напрямку перешкоди, можуть надати протилежну дію у формі компенсаторного посилення діяльності особистості в напрямку перешкод, переоцінки відповідних аспектів життя і діяльності.

Ця внутрішня близькість обох форм полегшили перехід від однієї до іншої. Маючи розвинений інтелектуальний комплекс як учений, Пирогов відповідно до своєї активної натури надав їй такого напрямку, який був тісно пов'язаний із практичною діяльністю як лікаря-хірурга. Він активізувався як організатор лікувальних і наукових закладів: організував клініку госпітальної хірургії, заснував анатомічний інститут і музей патологічної анатомії в Санкт-Петербурзі, організував і практично керував діяльністю загону сестер-милосердя у воєнно-польових умовах у Криму; розпочав реорганізацію Рішельєвського лицю в університет в Одесі; спробував реформувати усталену систему освіти на прикладі Університету Св. Володимира в Києві та ін. Діяльність Пирогова як лікаря, на думку Лазурського, містить філантропічні елементи. В особистості Пирогова цей ідейний бік допомоги стражденим яскраво виражений завдяки сильному розвитку альтруїзму. Будучи вже вельми літньою людиною (у віці під сімдесят), Пирогов, ризикуючи здоров'ям і навіть життям, бере участь у важких і небезпечних воєнно-лікарських експедиціях: 1870 року у театрі військових дій франко-пруської війни і 1877 року – на Балканах. Він свідомо витримує вкрай важку ситуацію, працюючи у виснажливих умовах. Аналізуючи іншу сферу його діяльності, Лазурський відзначає, що суттєвим моментом психологічних умов педагогічного покликання є наявність розвинених суспільно-альтруїстичних почуттів поряд із пізнавальними схильностями, тобто близькими тим, які вже помічені в нього як лікаря [9, 289]. Те ж саме можна сказати щодо розвитку інтелекту: тонкості вищих почуттів, суспільно-альтруїстичні схильності створили гуманного педагога і лікаря-громадянина, який високо цінує особистість людини та служить одній цій цілі двома доступними йому способами.

Наведений приклад трансформації особистості Пирогова під впливом численних внутрішніх і зовнішніх чинників – один із багатьох яскравих і переконливих зразків неординарних особистостей, використаних у книзі. Автор підкреслює, що залежно від відмінностей темпераменту й характеру вкрай різними будуть також і ті шляхи і способи, завдяки яким людина впливає на навколишнє життя, прагнучи пристосуватися до нього. Саме ці індивідуальні відмінності в реакції індивідуума на навколишнє середовище й лежать в основі того, що Лазурський називав розподілом особистостей за їхнім психічним змістом. Водночас він підкреслював, що «питання ускладнює ще те, що зовнішні умови можуть або сприяти подальшому розвитку вже сформованого ядра особистості, або, навпаки, усіляко заважати й гальмувати його, пригнічуючи і спотворюючи наявні природні задатки та здібності людини» [9, 14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Смісловий стрижень «Класифікації особистостей» О. Ф. Лазурського – визначення критеріїв для цілісного опису особистості відповідно до принципів системності й наукової достовірності. Він критично осмислив й узагальнив наявні тоді класифікації особистості та теоретичні основи систематизації ознак, які описували її різноманітні прояви. Пріоритетним у Лазурського були ідеї гуманізації психологічних досліджень, щоб розкрити унікальність особистості. Підсумовуючи значення наукового доробку О. Ф. Лазурського, його учень і послідовник М. Я. Басов зазначив: «Якщо простежити весь творчий шлях О. Ф. [Лазурського] від його початку, можна переконатися в тому, що результати його наукової творчості неухильно зростали у своїй цінності. Його «Класифікація особистостей» увінчує тепер собою все те, що створив його дух» [1, 637]. Заплановано подальше аналітичне дослідження і критичне осмислення трактувань поняття особистості в працях О. Ф. Лазурського. Уважаємо перспективним ознайомлення з соціально-психологічною системою автора, загальні риси якої Лазурський почав обмірковувати одразу після завершення «Класифікації особистостей» і зафіксував їх у власних нотатках.

Додаток 1. Наукові праці О. Ф. Лазурського

– у галузі психології:

1. О влиянии различного чтения на ход ассоциаций (Экспериментальное исследование). *Неврологический вестник*. Т.8. Вып. 3. 1900. С. 67–101
2. Общая психология. По лекциям проф. А.Ф. Лазурского сост. Г.С. СПб., изд. слушателей стенографов, 1908. 145 с.; Общая психология. По лекциям проф. А.Ф. Лазурского сост. Г.С. СПб., изд. слушателей стенографов П.-Н. ин-та, 1908. 271 с.; Общая психология. По лекциям проф. А.Ф. Лазурского сост. Г.С. СПб., изд. слушателей стенографов П.-Н. ин-та, 1908. 327 с.
3. Общая и экспериментальная психология (Сост. по лекциям, читанным в Психо-неврологическом ин-те в 1911-1912 уч. г.). СПб., 1912. 264 с.
4. Об индивидуальных особенностях восприятия. СПб., 1912. 23 с. (соавтор – Румянцев Н.Е.)
5. К учению о психической активности. Новые экспериментальные данные. М., 1916. 53 с.

6. Очерк науки о характерах. СПб., тип. И.Н. Скороходова, 1906. 307 с.; Очерк науки о характерах. 2-е доп. изд. СПб., К.Л. Риккер, 1908. 354 с.; Очерк науки о характерах. 3-е доп. изд. Пг., К.Л. Риккер, 1917. 386 с.
5. Программа исследования личности. СПб., 1908. 24 с.; Программа исследования личности. 2-е перераб. Изд. с приложением образца записей. СПб., 1911. 30 с.; Программа исследования личности. 3-е перераб. изд. с приложением образца записей. Пг., 1915. 32 с.
6. Классификация личностей. Под ред. М.Я. Басова и В.Н. Мясищева. Пг., 1921. (на обл. 1922) 401 с.; Классификация личностей. Изд. 2-е. Под ред. М.Я. Басова и В.Н. Мясищева. М.-Пг., 1923. 368 с.; Классификация личностей. Изд. 3-е, перераб. Под ред. М.Я. Басова и В.Н. Мясищева. Вступ. ст. проф. М.Я. Басова «Новые идеи в учении о личности». Л., 1924 (на обл. – 1925 р.). 290 с.
7. Психология общая и экспериментальная. 2-е испр. изд. Пг., 1915. 338 с.⁴
– у галузі психіатрії:
8. О влиянии мышечных движений на черепно-мозговое кровообращение. Дисс. на степень д-ра мед. Из анатомо-физиологической лаборатории при клинике душевных и нервных болезней академика В.М. Бехтерева. СПб., 1900. 278 с.
9. О влиянии мышечных движений на черепно-мозговое кровообращение. Сообщение в Обществе русских врачей 27 апреля 1900. СПб., 1900. 16 с.
10. О влиянии мышечной работы на мозговое кровообращение. *Труды Клиники нервных и душевных хвороб в Санкт-Петербурге*. 1902, вып. 2. 279 с.
– у галузі педагогіки:
11. О развитии воли и характера у детей. СПб., 1906. 62 с.;
12. Душевная жизнь детей. Очерки по педагогической психологии. Под ред. проф. А.Ф. Лазурского и проф. А.П. Нечаева. М., 1910. 283 с.
13. Школьные характеристики. СПб., 1908. 228 с.; Школьные характеристики. 2-е изд. испр. и доп. СПб., 1913. 214 с.
14. Естественно-экспериментальные схемы личности учащихся. М., 1916. 53 с.
15. Личность и воспитание. Речь, произнесенная на первом заседании 3-го Всерос. съезда по экспериментальной педагогике. Пг., 1916. 13 с.
16. Естественный эксперимент и его школьное применение. Сб. ст. под ред. А.Ф. Лазурского. При участии Л.Н. Вальватъевой (Философовой), И.С. Канаева, Е.А. Кенигсберг (Коварской). Памяти А. Ф. Лазурского. Пг., 1918. 192 с.

Література:

1. Басов М. Я. Творческие думы А. Ф. Лазурского о социальной жизни человечества. *Вопросы изучения и воспитания личности*. Под ред. акад. В. М. Бехтерева. 1922. № 4-5. С. 625–637.
2. Басов М.Я. Новые идеи в учении о личности. В кн.: А.Ф. Лазурский. Классификация личностей. Изд. 3-е. Л., 1924. С. 9–44.
3. Балл Г. О., Розділенко І. Є. Значення ідей О. Ф. Лазурського для становлення інтегративно-особистісного підходу у психології. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2009. Вип. 5. С. 14–23.
4. Будилова Е.А. Проблема личности в русской психологии второй половины XIX – начала XX в. *Теоретические проблемы психологии личности / Отв. ред. Е. В. Шорохова*. М.: Наука, 1974. С. 250–277.
5. Дічек Н. П. Внесок О. Лазурського у розвиток ідей індивідуалізації навчання та виховання. *Рідна школа*. 2011. № 11 (листопад). С. 36–40.
6. *Енциклопедія українознавства*. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1962. Т. 4. Перевидання в Україні: Львів, 1994. С. 1255.
7. *Історія психології: від античності до початку XX століття* : навч. посібник / Авт.-уклад. О. П. Коханова, 2016. К.: НВП «Інтерсервіс». 235 с.
8. Кодак Т. В. Лазурський Володимир Федорович. Професори Одеського (Новоросійського) університету. Одеса, 2000. Т. 3. С. 183–188.
9. Лазурский А.Ф. Классификация личностей. Издание второе под редакцией М. Я. Басова и В. Н. Мясищева. Москва-Петроград, 1923. 368 с.
10. Лазурський А.Ф. Избранные труды по психологии. Серия: «Памятники психологической мысли». М.: «Наука», 1997. 445 с.
11. Лазурський А.Ф. Очерк науки о характерах. СПб., 1906. 307 с.; 2-е доп. изд. СПб., 1908. 354 с.; 3-е доп. изд. СПб., 1917. 386 с.
12. Лазурський А.Ф. Теория личности: 100 лет забвения и развития / сост. В. Ю. Слабинский, Н. М. Воищева; под ред. В. Ю. Слабинского; вступ. ст. В. Ю. Слабинского; закл. ст. С. А. Подсадного. СПб.: Невский Архетип, 2017. С. 339–382.

⁴ Це видання у виправленому вигляді вийшло друком через 10 років: Психология общая и экспериментальная. Изд. испр. Л., Гос. изд., 1925. 290 с.

13. Лазурский В. Ф. Профессор А. Ф. Лазурский. Биографический очерк. Одеса, 1917. 24 с.
14. Лазурский Ф. Д. Сказание об иконе «Утоли моя печали» и празднование в честь ее в Полтавском кафедральном соборе. *Полтавские епархиальные ведомости*. 1901. № 7.
15. Леонтьева І. В. Внесок О. Лазурського у розвиток методології психолого-педагогічного дослідження: метод природного експерименту. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. Вип. 3. С. 37–41.
16. Леонтьева І. В. Становлення і розвиток психолого-педагогічних ідей О.Ф. Лазурського за його листуванням. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 416–421.
17. Максименко С.Д. Загальне поняття про особистість та її структуру. *Особистість в психологічних дослідженнях: Тексти*. Ніжин, 2005. С. 131–144.
18. Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. Психологія особистості: підручник. К.: ТОВ «КММ», 2007. 296 с.
19. Мясищев В. Н. Научно-характерологический анализ литературных типов. *Вестник психологии, криминальной антропологии и педологии*. СПб., 1914. Т. 11, вып. 3. С. 45–66.
20. Мясищев В. Н. Научно-характерологический анализ литературных типов. *Вестник психологии, криминальной антропологии и педологии*. СПб., 1914. Т. 11, вып. 4-5. С. 43–53.
21. Рибалка В. В. Концепція, програма дослідження та класифікація типів особистості Олександра Лазурського. *Психологія і суспільство*. 2003. № 3 (13). С. 4–16.
22. Рибалка В. В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти : науково-методичний посібник. Київ : Інформаційні системи, 2011. 427 с.
23. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навчальний посібник; Акад. пед. наук України; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України; Ін-т пед освіти і освіти дорослих. Одеса, [б.в.] 2009. 575 с.
24. Роменець В. А. Історія психології XIX – початку XX століття : Навч. посіб. К.: Вища школа, 1995. 614 с.
25. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології XX століття: Навчальний посібник / Вступна стаття В. О. Татенка, Т. М. Титаренко. К.: Либідь, 1998. 992 с.
26. Смирнов В. А. Психологические воззрения А. Ф. Лазурского: Дис.... канд. психол. наук : 19.00.01. М., 1998. 147 с.
27. Тихонова Э. Проблема экспериментального изучения личности (конец XIX – начало XX вв.). *Высшее образование в России*. 2007. № 12. С. 118–120.
28. Третьякова Юлія. Лазурський Олександр Федорович. Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда / За ред. проф. В. І. Сергійчука. В.: ПП Сергійчук М. І., 2013. С. 340.
29. Яковлева А. А. Психологическая концепция личности в трудах А. Ф. Лазурского и В. Н. Мясищева : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. М., 2003. 235 с.